

Examen HAVO

2019

tijdvak 2
dinsdag 18 juni
13.30 - 16.30 uur

geschiedenis

Dit examen bestaat uit 26 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 72 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende gebeurtenissen en ontwikkelingen die te maken hebben met sport, spel en lichaamsbeweging staan in willekeurige volgorde:

- 1 Door de ontwikkeling van de multiculturele samenleving in Nederland kwamen meer voetballers met een Surinaamse of een Marokkaanse achtergrond in het Nederlandse voetbalelftal.
- 2 Tijdens de Duitse bezetting werd het Joodse Nederlanders verboden op sportvelden te komen of lid te zijn van gemengde sportverenigingen.
- 3 Tijdens de bloeitijd van de Republiek vond een 'Kleine IJstijd' plaats met zeer koude winters. Er werd daardoor veel geschaatst, wat door schilders is vastgelegd in wintertaferelen.
- 4 Tijdens de renaissance greep men terug op de klassieke gedachte dat een gezonde geest in een gezond lichaam huisde, waardoor de belangstelling voor sport toenam.
- 5 Onder invloed van het opkomende feminisme gingen vrouwen zich verzetten tegen het idee dat sport niet geschikt was voor vrouwen. De oprichting van fietsclubs voor dames was daarvan een gevolg.
- 6 De Franse Verlichtingsfilosoof Rousseau schreef een boek waarin hij pleitte voor een natuurlijke opvoeding met voldoende beweging voor kinderen.

- 2p 1 Zet deze gebeurtenissen in de juiste chronologische volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Vroegmoderne tijd

In 1552 publiceerde de Spaanse priester Bartolomé de las Casas zijn boek *Beknopt verslag van de vernietiging van West-Indië*, waarin hij de behandeling van de inheemse volkeren van Amerika door de Spaanse veroveraars veroordeelde. De las Casas was de eerste bisschop van Chiapas, in het zuiden van Mexico.

- 2p 2 Leg uit dat de opvatting van De las Casas verklaard kan worden vanuit zijn achtergrond.

In 1596 verscheen in Amsterdam een Nederlandstalige bewerking van het boek van De las Casas (zie vraag 2) met als titel *De spiegel van de Spaanse tirannie in West-Indië*.

- 2p 3 Noem de boodschap die met de Nederlandse titel werd overgebracht en geef aan waardoor deze boodschap paste bij de politieke situatie in de Republiek omstreeks 1600.

Filips II beval in 1565 dat de maatregelen tegen ketterij in de Nederlanden streng moesten worden nageleefd. Hij bereikte met dit bevel het door hem beoogde politieke doel niet.

- 3p 4 Licht dit toe door:
- het politieke doel te noemen dat Filips II wilde bereiken met het bevel en
 - uit te leggen dat de reactie van de adel het behalen van dit doel belemmerde.

Gebruik bron 1.

Uit deze bron blijkt dat calvinisten in Utrecht in 1566 openlijk hun geloof kunnen verspreiden.

- 3p 5 Licht dit toe door:
- aan de bron twee **verschillende** manieren te ontleen waarmee de calvinisten hun geloof verspreiden en
 - zonder bron te verklaren waardoor de calvinisten juist in 1566 openlijk kunnen optreden.

Historici zijn het niet eens over welk jaartal beschouwd kan worden als het beginpunt van een zelfstandige Nederlandse staat. Hiervoor worden verschillende jaartallen genoemd, zoals:

1 1579

2 1588

- 2p 6 Geef voor elk van beide jaartallen de redenering weer waarom dat jaar beschouwd kan worden als het beginpunt van een zelfstandige Nederlandse staat.

Hieronder staan vier gebeurtenissen (a tot en met d) uit de tijd van de Nederlandse Opstand:

a De Beeldenstorm brak uit.

b Radicale calvinisten namen de macht over in veel steden in Brabant en Vlaanderen.

c Het Plakkaat van Verlatinge werd getekend.

d De stad Antwerpen werd ingenomen door Spaanse troepen onder leiding van de hertog van Parma.

Hieronder staan vijf directe gevolgen van gebeurtenissen tijdens de Nederlandse Opstand (1 tot en met 5) in willekeurige volgorde:

1 De Unie van Utrecht werd getekend.

2 Tienduizenden immigranten uit de Zuidelijke Nederlanden trokken naar Hollandse en Zeeuwse steden.

3 De Pacificatie van Gent viel uiteen.

4 De Raad van Beroerten werd ingesteld.

5 De Staten-Generaal besloten de hertog van Anjou, de broer van de Franse koning, tot vorst der Nederlanden te benoemen.

- 2p 7 Geef per gebeurtenis het daarbij passende gevolg. Noteer alleen de letters en het daarbij passende cijfer.

Let op: er blijft één gevolg over.

Gebruik bron 2.

In dit fragment leggen de Staten-Generaal uit wat hun motivatie is om het Plakkaat van Verlatinge op te stellen.

- 3p **8** Licht dit toe door aan te geven:
- zonder bron wat de opvatting is over Filips II in het begin van de Opstand en
 - met bron wat daarin is veranderd en
 - zonder bron tot welk besluit van de Staten-Generaal dit heeft geleid.

Gebruik bron 3.

In 1629 schildert Adam Willaerts op bestelling van het stadsbestuur van Dordrecht dit stadsgezicht. Het stadsbestuur laat het schilderij ophangen in de raadzaal van het stadhuis.

Hierbij passen twee beweringen:

- 1 Je kunt met dit schilderij de bloei van de Republiek op **twee** verschillende terreinen illustreren.
- 2 Het stadsbestuur wil met het ophangen van dit schilderij in het stadhuis een politieke boodschap uitdragen.

- 3p **9** Noem (bij 1), telkens met een verwijzing naar de bron, beide verschillende terreinen en noem (bij 2) de politieke boodschap die het stadsbestuur wil uitdragen.

Gebruik bron 4.

Volgens abolitionisten is slavenhandel strijdig met verlichte idealen.

- 2p **10** Ondersteun dit door, met een verwijzing naar de bron, aan te geven met welk verlicht ideaal slavenhandel strijdig is.

Vroegmoderne tijd

bron 1

In december 1566 schrijft een Utrechtse burger in een kroniek:

Door de nieuwe maatregelen is het toegestaan om preken te houden buiten de Wittevrouwenpoort, dicht bij de stad en aan de Singel, alwaar deze lieden¹⁾ een plaats hebben gekocht en die ze met zand hebben laten bestrooien zodat het ook voor de vrouwen geschikt is om te zitten. Deze plek wordt door de leden van dit kerkgenootschap nu 'de Zandkerk' genoemd. Daar werd de afgelopen dagen gepredikt en sommige overledenen werden daar begraven volgens de gebruiken en ceremonies van de leden van de Zandkerk, terwijl er bij die begrafenis en enkele Nederlandse psalmen werden gezongen. En nadat de preken waren afgelopen hebben collecteurs zich onder het volk begeven met zakjes in de hand, zodat iedereen die liefdadigheid wilde betrachten daar penningen of geld in kon doen. Ze laten daar dan brood van bakken om uit te delen aan de arme lieden die naar hun preken komen luisteren.

noot 1 Hiermee worden calvinisten bedoeld.

bron 2

Een fragment uit het Plakkaat van Verlatinge:

De Spaanse soldaten, die zich nu nog brutaler gingen opstellen, waagden het openlijk de wapens op te nemen tegen het land. Eerst probeerden ze de stad Brussel in te nemen, en de vorstelijke residentie te veranderen in een roversnest. Toen dit niet lukte, hebben ze de stad Aalst overvallen en daarna Maastricht. (...) Dit tot onuitsprekelijke schade, niet alleen van de arme inwoners, maar ook van bijna alle volkeren ter wereld, die in de stad hun koopwaar en geld hadden opgeslagen. (...)

De koning beweerde dat dit alles tegen zijn wil was gebeurd. Hij beloofde de voornaamste schuldigen te zullen straffen en liet weten dat hij van plan was voortaan in al zijn goedheid de orde en rust in het land te bewaren, zoals een vorst behoort te doen. Hij heeft echter niet alleen verzuimd hen te berechten en te straffen, maar bovendien door zijn daden laten blijken dat alles met zijn instemming (...) had plaatsgevonden.

bron 3

Een stadsgezicht van Dordrecht uit 1629, geschilderd door Adam Willaerts:

Toelichting:

Het schilderij is bijna zeven meter breed. Op de voorgrond zijn onder andere vissersboten te zien, vlotten met hout uit Duitsland, vrachtschepen en twee jachten die het Dordtse stapelrecht op de handel in ijzererts controleren.

bron 4

De Britse scheepsarts Alexander Falconbridge vaart mee aan boord van een schip dat slaven inkoopt aan de Afrikaanse kust. Hij schrijft hierover in 1788:

Toen ik werkte aan boord van een van de slavenschepen, vertelde een Afrikaanse man me dat hij op een avond was uitgenodigd om iets te drinken met een stel handelaren. Toen hij weg wilde gaan, probeerden ze hem gevangen te nemen. Aangezien hij sterk was, wist hij aanvankelijk uit hun handen te blijven. De ontsnapping mislukte echter omdat een grote hond hem te pakken kreeg en hem dwong zich over te geven. Deze beesten worden door veel handelaren gehouden, precies voor dat doel.

Moderne tijd

Enkele gegevens over een vrouwenstaking in 1890 bij de machinale vlasspinnerij Dumonceau in Groningen:

- 1 Op 1 januari 1890 ging een nieuwe arbeidswet in, die bepaalde dat vrouwen en kinderen niet langer dan elf uur mochten werken achter hun machines.
- 2 De directie van de vlasspinnerij protesteerde tegen deze wet. Volgens de directie waren de woonomstandigheden van de arbeiders zo slecht dat het onmenselijk was de vrouwen en kinderen reeds om zeven uur 's avonds naar huis te sturen.
- 3 De arbeidsters van de vlasspinnerij gingen staken op 3 januari 1890. Hun belangrijkste eis was een loonsverhoging om de inkomsten die ze misten door de kortere werktijden te compenseren.
- 4 Het dagblad *Recht voor allen* van de Sociaal Democratische Bond riep zijn lezers op de stakers financieel te steunen.
- 5 De staking werd na drie weken beëindigd nadat de stakers een overeenkomst hadden gesloten met de directie.

De vrouwenstaking van 1890 kan worden gebruikt om verschillende kenmerkende aspecten van de negentiende eeuw te illustreren.

- 3p 11 Geef voor drie van deze gegevens aan welk kenmerkend aspect van de negentiende eeuw erbij past.

Let op: je moet drie verschillende kenmerkende aspecten gebruiken.

Het Groningse Eerste Kamerlid Berend van Roijen stelde na het begin van de vrouwenstaking (zie vraag 11) voor om de arbeidswet in te trekken.

- 2p 12 Licht toe dat:
- Van Roijen met zijn voorstel om de wet in te trekken wel een direct probleem van de vrouwen wilde oplossen maar
 - hij daarmee het achterliggende probleem voor de vrouwen niet wegnam.

Gebruik bron 5.

Uit de bron kun je opmaken dat Anna Ekker zich zorgen maakt over de toestand in Algerije.

- 4p 13 Verklaar de zorgen van Ekker door uit te leggen:
- dat haar houding past bij het moderne imperialisme en
 - met een kenmerkend aspect uit de eerste helft van de twintigste eeuw waar zij waarschijnlijk bang voor is.

De volgende gebeurtenissen, die te maken hebben met Duitse jongerenverenigingen, staan in willekeurige volgorde:

- 1 *Der Wandervogel*, die jongeren wilde beschermen tegen de vervuiling van de beginnende industrialisatie, organiseerde wandeltochten in de natuur.
- 2 De *Hitlerjugend*, de jeugdvereniging van de nazi's, werd in de beginjaren van de NSDAP opgericht om jongeren in hun vrije tijd van de ideologie van de nazi's te doordringen.
- 3 Meteen na het uitroepen van de DDR werd de communistische *Freie Deutsche Jugend* de enige toegestane vereniging voor jongeren.
- 4 Duitse studenten sloten zich aan bij de APO (*Außerparlamentarische Opposition*), die zich verzette tegen de Duitse politiek. Hun felle protesten pasten bij het ontstaan van jongerenculturen en het verzet tegen autoriteiten.
- 5 Tijdens de Eerste Wereldoorlog riep de leider van de *Pfadfinderbewegung* padvinders op zich te melden voor werkzaamheden ter ondersteuning van het Duitse leger.
- 6 Duitse studenten van de verzetsgroep *Die Weiße Rose* schreven pamfletten waarin ze protesteerden tegen de Duitse overheersing van Europa en tegen de genocide op de Joden.

2p 14 Zet deze zes gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Gebruik bron 6.

Deze klok is gebruikt om propaganda te maken voor de Duitse *Weltpolitik*.

- 3p 15 Licht dit toe door:
- met een verwijzing naar de bron uit te leggen welke propagandaboodschap de klok moet overbrengen en
 - een reden te noemen waardoor een klok een effectief middel kan zijn om een propagandaboodschap over te brengen.

Twee gebeurtenissen:

- 1 In 1894 ondertekende Rusland een verdrag met Frankrijk.
- 2 In 1904 ondertekende Groot-Brittannië een verdrag met Frankrijk.

- 4p 16 Leg uit dat je kunt beweren dat:
- Rusland het verdrag sloot als reactie op de *Weltpolitik* en
 - Groot-Brittannië het verdrag sloot als reactie op de Duitse Vlootwet.

Gebruik bron 7.

Gibbs en Haig hebben een meningsverschil over oorlogsjournalistiek.

- 3p 17 Licht dit meningsverschil toe door:
- te noemen wat volgens Gibbs het belang van oorlogsjournalistiek is en
 - uit te leggen dat dit mede de afkeer van oorlogsjournalistiek van Haig verklaart.

Gebruik bron 8.

Door deze briefkaart te versturen laat de soldaat zien dat hij het eens is met kritiek op de regering van de Republiek van Weimar.

- 2p **18** Licht met een verwijzing naar de bron toe met welke kritiek de soldaat het eens is.

Gebruik bron 9.

In 1923 groeit de aanhang van de NSDAP. Een verklaring hiervoor is dat de NSDAP aansluit bij bestaande opvattingen in de Duitse samenleving.

- 4p **19** Licht deze verklaring toe door voor twee verschillende uitgangspunten van de nationaalsocialisten uit te leggen dat deze aansluiten bij de opvattingen die in de bron worden beschreven.

Gebruik bron 10.

Met deze prent geeft David Low kritiek weer op de appeasementpolitiek.

- 3p **20** Licht dit toe door:
- zonder bron te noemen wat de appeasementpolitiek inhoudt en
 - met een verwijzing naar de prent aan te tonen welke kritiek Low op deze politiek weergeeft.

In 1942 kregen leraren in Dortmund van de Duitse geheime dienst de opdracht hun leerlingen een opstel te laten schrijven met als onderwerp: 'Wat zeggen de mensen over de oorlog?' De opstellen werden door de geheime dienst ingenomen.

- 2p **21** Noem het doel dat de geheime dienst had met deze opdracht en toon hiermee aan dat Duitsland in 1942 een totalitaire staat was.

De Amerikaanse president Truman noemde de Trumandoctrine en het Marshallplan *two halves of the same walnut* (twee helften van dezelfde walnoot), waarmee hij aangaf dat ze onlosmakelijk met elkaar verbonden waren.

- 3p **22** Licht dit toe door:
- het doel te noemen dat met de Trumandoctrine werd nagestreefd en
 - uit te leggen waardoor het Marshallplan aan dat doel bijdroeg.

Gebruik bron 11.

Een bewering:

Het artikel geeft een eenzijdig beeld van de Amerikaanse hulp tijdens de watersnoodramp.

- 3p **23** Ondersteun deze bewering door die eenzijdigheid:
- met twee verwijzingen naar het artikel aan te tonen en
 - te verklaren vanuit de politieke verhoudingen in die tijd.

Gebruik bron 12.

Een interpretatie: Ivanshutin wil met zijn brief de regering van de Sovjet-Unie waarschuwen.

- 4p **24** Licht deze interpretatie toe door:
- met een historische gebeurtenis uit die tijd een verklaring te geven voor de sfeer tijdens de ijshockeywedstrijd en
 - met een verwijzing naar de bron uit te leggen welke waarschuwing Ivanshutin wil overbrengen aan de regering van de Sovjet-Unie.

In de jaren 1980 introduceerde de Amerikaanse geschiedkundige Walter Laqueur de term 'Hollanditis', waarmee hij de aanhoudende Nederlandse protesten tegen kernwapens bedoelde. Laqueur redeneerde dat de protesten zowel te verklaren waren vanuit een veranderde houding van de Verenigde Staten in de Koude Oorlog als vanuit een sociaal-culturele verandering in Nederland.

- 2p **25** Leg deze redenering uit door:
- de verandering te noemen in de Amerikaanse houding in de Koude Oorlog waartegen de protesten zich richtten en
 - met een sociaal-cultureel veranderingsproces uit de tweede helft van de twintigste eeuw de aanhoudende protesten te verklaren.

Gebruik bron 13.

In deze prent geeft tekenaar Ernst Maria Lang een mening weer over de reactie van de regering van de DDR op de binnenlandse politiek van Gorbatsjov.

- 4p **26** Licht dit toe door:
- zonder bron de kern van de binnenlandse politiek van Gorbatsjov weer te geven en
 - met twee verwijzingen naar de bron aan te geven welke mening Ernst Maria Lang weergeeft over de reactie van de regering van de DDR.

Moderne tijd

bron 5

Anna Ekker, die op het eiland Celebes in Nederlands-Indië heeft gewoond, beschrijft in 1899 in het tijdschrift *De Gids* haar reis naar de Franse kolonie Algerije in Noord-Afrika:

Wie lang in Nederlands-Indië heeft gewoond, wordt in Algerije onaangenaam getroffen door het ontbreken van elke vorm van onderwerping of eerbied tegenover de Fransen. Voor wie dit niet begrijpt, wil ik dit even toelichten. Ik herinner mij toen ik op Celebes woonde, dat een van de heren van een handelsmaatschappij ontdaan was. In de sociëteit voor Nederlanders vertelde hij fluisterend, dat een inlandse prins hem die ochtend half lachend had ingehaald, zonder voor hem uit de weg te gaan, zoals het hoort voor een inlander tegenover een blanke. (...) Een officier, die dit hoorde, had iets vergelijkbaars meegemaakt en hij meende in het gezicht van degene die hem gepasseerd was een spottende blik te zien. De officier vond het nodig om zijn superieur ervan in kennis te stellen. (...) Met deze herinnering is het niet vreemd dat ik niet alleen onaangenaam verrast was maar ook huiverig werd, toen ik in Algerije zag dat de Arabieren erg lomp waren, de Europeanen voor de voeten liepen en hun wijde burnou¹⁾ tegen hen aan lieten waaien.

noot 1 Een burnou (boernoës) is een gewaad dat door Noord-Afrikaanse mannen wordt gedragen.

bron 6

Een klok die omstreeks 1905 in Duitsland in grote hoeveelheden is geproduceerd:

Vertaling van de teksten op de klok:

Koloniale klok van het Duitse Rijk

Geen zonsondergang in ons Rijk

Onze toekomst bevindt zich op het water

Toelichting:

Op de wijzerplaat is naast de tijd in Duitsland ook de tijd in de verschillende Duitse koloniën af te lezen.

bron 7

In 1914 gaat de Engelse journalist Philip Gibbs naar het front in Frankrijk. In zijn memoires vertelt hij:

Een van onze ergste tegenstanders was Sir Douglas Haig. Hij had de vooroordelen van een ouderwetse cavalerieofficier tegen oorlogsverslaggevers en 'schrijvende lieden' en maakte daar geen geheim van. Toen hij opperbevelhebber werd, liet hij ons bij zich roepen en beledigde ons. Een van zijn opmerkingen was dat wij "alleen schreven voor Mary Ann in de keuken". Ik liet me dat niet zeggen en vertelde hem dat we niet alleen schreven voor Mary Ann, maar voor de hele natie en het Rijk en dat hij zijn oorlog niet in het geheim kon voeren.

bron 8

Deze briefkaart, met daarop inwoners van Berlijn die de terugkerende Duitse legers verwelkomen, wordt in januari 1919 door een Duitse soldaat naar zijn familie gestuurd:

Op de achterkant van de briefkaart staat gedrukt:
"Ontvangst van onze onoverwonnen troepen op de Pariser Platz in Berlijn, december 1918."

bron 9

Bertha Pappenheim reist in 1923 door Duitsland. In een brief beschrijft ze wat haar overkomt tijdens een treinreis:

Ik stapte in Eberstadt over naar Pfungstadt. De vierde-klaswagon was overvol; een arbeider stond voor mij op. Ik zag een roodharige Jood die midden in de wagon verwickeld was in een luid gesprek. Er lagen twee pakketten naast hem op de grond, zijn meetstok had hij in zijn laars geduwd. Hij werd vijandig toegesproken van alle kanten, zijn antwoorden in het Jiddisch [= Duits-Joodse taal] riepen een woedend gelach op.

"Wat betaalden wij voor aardappels in vreedestijd¹⁾?" vroeg de grootste pester.

"Drie mark voor honderd pond aardappels", riepen de anderen in koor.

"Wat betaalden we voor de stof voor een schort (één meter)?"

"80 pfennig²⁾."

"En deze smerige Jood vraagt ons vandaag honderd pond aardappelen voor één meter stof!"

noot 1 In 1923 bezet Frankrijk het Duitse Ruhrgebied nadat de Duitse regering tijdelijk de herstelbetalingen heeft stopgezet.

noot 2 100 pfennig is één mark, de Duitse munt in die tijd.

bron 10

Enkele dagen na de Conferentie van München verscheen in oktober 1938 deze prent van David Low in de Britse krant de *Evening Standard*.

De titel luidt: "Europa kan uitzien naar een vredevolle kerst":

Toelichting:

De man links is Hitler.

Op de zak staat: Duitsland boven alles.

Op het bed staat: Voormalig Frans-Britse familie, met daaronder: Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, Polen, Hongarije, Joegoslavië, Roemenië, Bulgarije, Griekenland, Turkije.

bron 11

In 1953 wordt Nederland getroffen door een watersnoodramp. De Verenigde Staten bieden hulp aan. In het communistische dagblad *De Waarheid* van 7 februari 1953 staat hierover in een artikel:

"Amerikaanse hulp is het enige wat ons redden kan", zegt de Nederlandse regering. Amerikaanse rijkscommissarissen¹⁾ in diplomatenpak en Amerikaanse generaals vliegen over de noodgebieden en krijgen nauwkeurige inlichtingen die voor het eigen volk en de eigen volksvertegenwoordigers achtergehouden worden. (...)

De regering verklaarde de slachtoffers als oorlogsslachtoffers te willen beschouwen. Maar van welke oorlog? Van de oorlog die Eisenhower en Drees²⁾ voorbereiden! Het geld en de kracht die voor het onderhoud en vernieuwing der dijken hadden moeten worden besteed, werden bestemd om Amerikaanse wapens te kopen. Helikopters en amfibievoertuigen waren daar niet bij, want het gaat immers om de aanval over het land tegen het Oosten!

noot 1 Rijkscommissaris is de titel van de hoogste Duitse bestuurder tijdens de Duitse bezetting van Nederland.

noot 2 Eisenhower is de Amerikaanse president en Drees is de Nederlandse premier op dat moment.

bron 12

P. Ivanshutin, het Russische hoofd van het 'Comité voor de relaties tussen de communistische en arbeiderspartijen in de socialistische landen', schrijft een brief aan de Russische diplomaat Blatov over de gebeurtenissen tijdens een wedstrijd tussen het ijshockeyteam van Tsjecho-Slowakije en de Sovjet-Unie in 1969:

Vertrouwelijk,

Tijdens de wedstrijd was een Russische delegatie te gast bij generaal Shadek van het Tsjechische leger. Terwijl ze aan het diner zaten, hoorden ze hoe het hele regiment Tsjechische soldaten het volkslied van Tsjecho-Slowakije zong na elk doelpunt. Toen ze na de wedstrijd weggingen, stonden alle ramen van de barakken open en hoorden ze geschreeuw, gefluit; onder de auto van de Sovjet-commandant ontplofte vuurwerk. Toen hem werd gevraagd naar de toestand in het land zei Shadek geïrriteerd: "Het is een janboel en zolang die slapjanus Dubček de leider blijft zal er geen orde heersen."

bron 13

Tekenaar Ernst Maria Lang maakt in 1988 deze prent met als titel: De verleiding. De ondertitel luidt: Gouvernante Honecker: "Niet kijken, dat is een pornowinkel":

Toelichting:

Honecker was de communistische leider van de DDR.

Op de winkel staat: UDSSR (Sovjet-Unie).

Op de borden staat: Perestrojka, Glasnost en Sputnik (Sputnik is een Russisch tijdschrift dat de politiek van Gorbatsjov uitdraagt).

Rechts op de achtergrond is de Brandenburger Tor (in Berlijn) te zien.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.